

Jodendom - Permanent leren

I.B.H. Abram

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Artikel over de relatie tussen leraar en leerling, hun rol in onze samenleving en over leerprocessen.
Bronvermelding	Abram, Prof.dr. I.B.H. (2005) Jodendom - Permanent leren. In: Perspectief op leren, verkenningen naar onderwijs en leren vanuit de christelijke traditie (pp. 71-80) Gouda: Projectgroep Leren in perspectief.
Thema *	Onderwijs
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2005
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	Leren door meisjes, vrouwen, Tora, leerdoel

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevenden*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

Jodendom

Permanent leren

I.B.H. Abram

1. Inleiding

In velerlei culturen komen onderwijs- en leervormen voor, waarbij de relatie tussen leraar en leerling centraal staat. Over die relatie zal het in dit artikel gaan en ook over de rol van de leraar en de leerling in onze samenleving en last but not least, over leerprocessen.

Het woord 'leerling' betekent hier 'lerende' en niet per se 'scholier'; een lerende is iemand die leert en dit leren kan op school (of iets dergelijks) plaatsvinden, maar ook daarbuiten. De betekenis van het woord 'leraar' is ook niet per se schoolgebonden; een leraar is iemand die onderwijst.

2. Leren

De joodse traditie, cultuur en geschiedenis, kortom: de Tora¹, kent slechts één visie op leren en dat is permanent leren, dat wil zeggen: leren van de wieg tot het graf. In de twaalfde eeuw vatte Maimonides deze visie, vrij vertaald, aldus samen: "Het is de plicht van de ouder zijn kind te onderwijzen. Wanneer moet hij hiermee beginnen? Zodra het kind begint te praten. Met vijf of zes jaar komt het kind onder de hoede van een onderwijzer. (...) Elke jood is verplicht te leren, of hij nu arm is of rijk, gezond of ziek, in de kracht van zijn leven of erg oud en zwak. Onder de grote geleerden waren houthakkers en waterdragers. Enkele geleerden waren blind. Desondanks leerden zij dag en nacht. (...) Tot wanneer moet een mens blijven leren? Tot de dag van zijn dood. (...) Van alle gedragsregels die de Tora kent is er niet één zo belangrijk als leren. Sterker nog: leren is belangrijker dan alle andere gedragsregels tezamen. Want leren voert tot actie. Daarom moet leren aan actief handelen voorafgaan. (...) Maak leren tot een vaste gewoonte. Zeg niet: 'Als ik vrije tijd heb, zal ik leren.' Misschien zul je nooit vrije tijd hebben" (Jad Chazaka, Hilchot Talmoed Tora).

Tot zover Maimonides, of beter gezegd: tot zover de klassieke literatuur, zoals door Maimonides vertolkt. Want het zojuist geciteerde fragment is niet de visie van Maimonides, maar de klassieke visie van het jodendom op leren. Het is ook vandaag nog een naar mijn mening hoogst actuele visie op permanent leren.

Leren als eredienst

Wat heeft dit nu met jodendom te maken?, zal men zich wellicht afvragen. Het

antwoord is 'alles!'. God is bij degene die leert. Tussen het individu en God staat in het jodendom geen middelaar die aanbeden moet worden, maar een leerproces. Leren is niet alleen maar een verstandelijke aangelegenheid, maar ook een weg tot religieuze ervaring. Leren heeft het karakter van een intellectuele en existentiële eredienst, waarbij het aanbidden van afgoden of het dienen van valse goden geen kans mag krijgen. Zodra er een middelaar tussen het individu en God aanbeden wordt; wordt het middel (de middelaar) tot doel verheven en wordt de eredienst een afgodendienst.

De wereld wordt in stand gehouden door lerende mensen. Let wel: niet door geleerden, maar door leerlingen. De talmoed² zegt dat "slechts de adem van lerende schoolkinderen de wereld in stand houdt" (TB Sjabbat 119b) en dat "leren tegen alle andere geboden opweegt" (TB Pea 1:1). Het gaat hier om een leren, dat een voorbereiding is op een 'doen' dat gericht is op het in stand houden van de wereld. Dit doen moet van jongs af aan en steeds weer geleerd worden. Daarom moet leren steeds weer aan doen, aan actief handelen voorafgaan en moet een mens steeds blijven leren, dat wil zeggen: tot de dag van zijn dood.

Leren door vrouwen en meisjes

Men doet er goed aan te beseffen dat in de klassieke joodse geschriften, die een periode van ongeveer tweeduizend jaar bestrijken en die bijna uitsluitend door mannen geschreven zijn, de permanent lerende mens bijna altijd een man is en het lerende kind meestal een jongen. Voor de zojuist aangehaalde woorden van Maimonides geldt dat ook. Hoewel het aandeel van meisjes en vrouwen in het leren historisch gezien gering is, is dit aandeel er wel. In de eerste vijf eeuwen van de gewone jaartelling gingen meisjes over het algemeen niet naar school en wat ze leerden, leerden ze in hoofdzaak van hun moeders thuis. Hoewel er in de loop der eeuwen wel het een en ander veranderd is en ook meisjes scholen gingen bezoeken en niet meer alleen of in hoofdzaak van hun moeders les kregen, kan in het algemeen gezegd worden dat tot aan de twintigste eeuw bleef gelden:

1. dat vrouwen wél aan de joodse cultuur deelnamen;
2. dat deze deelname actief was als de cultuur zich thuis afspeelde;
3. dat deze deelname passief was als die zich buitenshuis afspeelde.

Populaire literatuur, in het Jiddisch³ geschreven, stelde in Centraal- en Oost-Europa alle vrouwen in staat om zowel verstandelijk als gevoelsmatig aan de joodse cultuur deel te nemen. Niettegenstaande de passieve deelname aan de cultuur buitenshuis oefenden vrouwen het beroep van onderwijzeres uit. Het verschijnsel van de geleerde vrouw, dat we al vanaf het begin van de gewone jaartelling kennen, blijft zeldzaam, maar blijft wel bestaan en zelfs zijn er enige vrouwelijke chassidische⁴ *rebbes* geweest.

Hoewel historisch gezien de permanente leerling bijna altijd een man (jongen) is,

is de joodse visie op permanent leren over het algemeen niet aan sekse gebonden of door sekse bepaald en naar ik meen zowel voor vrouwen (meisjes) als mannen (jongens) belangwekkend.

Tot zover het leren. Ik kom nu toe aan degene die het allemaal moet waarmaken, die het zelf moet doen en dat is de leerling.

3. Leerling

Hoe ziet nu de Tora de lerende mens? In vogelvlucht en algemeen gesteld is het beeld van de leerling als volgt te schetsen.

Iedereen wordt geacht zijn hele leven te leren. Iedereen wordt geacht een permanente leerling te zijn. Bij permanent leren gaat het om een dagelijkse bezigheid, die dikwijls moeilijk op te brengen is. De leerling kan zich de gewoonte van het permanent leren alleen maar dan eigen maken als de kennis waar hij naar streeft, voor hem persoonlijk van belang is. Permanent leren gaat niet vanzelf. Leren vereist kracht, permanent leren vereist dat permanent.

De kennis van de Tora is niet erfelijk - Mozes werd niet door zijn zonen opgevolgd. Door eigen inzet zal de leerling zich deze kennis eigen moeten maken. Hoewel de kennis van de Tora niet overerfelijk is, is de Tora zelf een erfgoed en wel van het hele joodse volk: "De Tora is een erfgoed voor de gemeenschap van Jacob" (Deut. 33:4) en met 'de gemeenschap van Jacob' wordt hier het joodse volk bedoeld. Dit betekent in de eerste plaats dat elke jood het onvervreemdbare recht heeft de Tora te mogen bestuderen. In de tweede plaats betekent dit dat een ieder die geleerd heeft (is), zijn kennis met anderen behoort te delen. Individuele leereffecten zijn dan ook niet het privé-bezit van de (individuele) leerling, maar maken deel uit van de Tora, van het erfgoed van het hele joodse volk. Daarom moet iedereen zijn individuele leereffecten toegankelijk maken voor anderen. Doet hij dit niet, dan is hij een dief. Hij eigent zich dan immers iets toe, dat ook aan anderen toebehoort. Doet hij dit echter wèl, dan houdt hij de Tora levend en leeft hij de Tora.

Vijf manieren om de Tora te verwerven

Degenen die zich de Tora verwierven 1. leerden permanent; 2. herhaalden; 3. leerden individueel en collectief; 4. leerden door in de praktijk te brengen en 5. planden het eigen leren.

1. Leer permanent

Het woord 'permanent' betekent hier strikt genomen niet 'voortdurend en ononderbroken' maar eerder 'steeds'. De begrippen 'permanent leren' en 'praktische beroepsuitoefening' kunnen wèl, maar hoeven niet samen te hangen. Het jodendom ontkoppelt beide: permanent leren is hoofdzaak en elke andere vorm van ar-

heid is bijzaak (Misjna Avot 4:10). De studie van de Tora, het permanent leren, staat dan ook los van elke concrete opleiding.

2. Herhaal

Er is kennis die haar waarde behoudt. Dit geldt voor bepaalde traditionele (klassieke) kennis en vermoedelijk ook voor bepaalde hedendaagse (moderne) kennis. Herhalen is het fundament van het leren, van het proberen om met succes kennis van de Tora te verwerven. Net zoals het voor een leerling onmogelijk is om te zeggen dat hij genoeg geleerd heeft, is het onmogelijk om te zeggen dat hij genoeg herhaald heeft. Net zoals leren geen maat heeft (TB Pea 1:1), heeft herhalen dat ook niet. De talmoed drukt dit aldus uit: "Iemand die honderd keer herhaalt, is niet te vergelijken met iemand die honderd en één keer herhaalt" (TB Chagiga 9b).

Het herhalen wordt niet als een alledaagse sleur of een opgelegde dressuur gezien, maar als een innerlijk proces. Iemand die eens vol trots aan de Kotzker rebbe vertelde dat hij al drie keer door de hele talmoed – in grootte te vergelijken met een twintigdelige encyclopedie – was gegaan, kreeg als antwoord: "En hoeveel van de talmoed is er door jou heengegaan?" Het gaat er niet om wat een leerling met de kennis doet, maar om wat de kennis met de leerling doet. Het gaat erom dat het weten dat de leerling zich verwerft, hem (ten goede) verandert en zijn gedrag (gunstig) beïnvloedt.

3. Leer individueel en collectief

Leren is iets dat de leerling zelf moet doen, maar waar hij anderen bij nodig heeft. Het is niet uitsluitend een individuele activiteit en ook niet uitsluitend een sociale, maar het is beide. Uitsluitend individueel leren kan gauw krachteloos worden en gemakkelijk tot fouten leiden die de leerling zelf niet opmerkt en dan ook niet kan corrigeren. Daarom moet de leerling ook collectief, in een groep, leren.

Leerlingen die collectief leren, spelen afwisselend de rol van leerling en die van leraar en beide rollen kunnen even leerzaam zijn. Blijkt een leerling die iets geleerd heeft, dit in zijn rol van leraar niet goed te kunnen onderwijzen, dan betekent dit dikwijls dat hij het zelf nog niet begrepen heeft en dat hij het nog eens zal moeten leren. Kan hij het daarentegen wel goed onderwijzen, dan kan hij gevoeglijk aannemen dat hij het ook begrijpt. Het buitenschoolse collectief leren leidde (en leidt) veelal tot het oprichten van allerlei genootschappen ter bevordering van het leren die te vergelijken zijn met gilden of studieverenigingen voor permanente leerlingen. De talloze 'leerhuizen' in Nederland voor de dialoog tussen christenen en joden zijn op dit eeuwenoude joodse leerhuismodel geïnspireerd.

4. Leer door in de praktijk te brengen

Tora heeft niet alleen betrekking op leren en onderwijzen, maar ook op gedrag.

Leren behoort in praktisch handelen uit te monden, maar het is naïef om te menen dat goed handelen slechts een kwestie van kennis is. Leren en kennis is noch een noodzakelijke, noch een voldoende voorwaarde voor goed handelen: een onwetende handelt niet per se slecht en een geleerde niet per se goed. Er is een kloof tussen theorie en praktijk, tussen de leer en het leven. De enige manier om die kloof te overbruggen is de leer in het leven te beproeven en beide op elkaar af te stemmen. Dit is mogelijk, aangezien noch de leer noch het leven onveranderlijke grootheden zijn.

De Tora is niet alleen maar een leer, maar ook een manier van leven. De studie van de Tora is dan ook een studie van beide, van de leer en van het leven - van het eigen leven en dat van anderen.

5. Plan het eigen leren

Vanaf de eerste eeuw van de gewone jaartelling en misschien iets eerder bestonden er al scholen (voor kinderen) en leerhuizen (voor volwassenen) waar leerlingen heen gebracht werden respectievelijk heen gingen. Vanaf die tijd trad de leerplicht (voor jongens en mannen) in werking. Hoewel het leren van meisjes en vrouwen niet verplicht gesteld was, leerden zij wèl en gingen ze in het algemeen ook naar school. Toen scholen nog maar pas bestonden, was het naar school gaan van meisjes – maar niet het leren – eerder uitzondering dan regel (zie boven). In latere eeuwen werd het naar school gaan van meisjes steeds algemener.

De leerling die permanent wil leren, zal zichzelf leef- en studieregels moeten stellen en school, leerhuis of wetgeving kunnen hem daarbij helpen. Permanent leren vereist planning van het eigen, dagelijkse leren (en leven). De verantwoordelijkheid voor het permanente leren ligt niet bij instituten zoals school, leerhuis of wetgeving, maar bij de permanente leerling zelf.

4. Leerdoel

Er zijn twee soorten leerprocessen: leerprocessen waarbij geen onderwijs gegeven wordt en leerprocessen waarbij dit wèl gedaan wordt. De laatste soort leerprocessen worden wel ‘onderwijsleerprocessen’ genoemd. Onderwijsleerprocessen zijn dus een speciaal soort leerprocessen.

In dezelfde lijn doorredenerend, zijn er ook twee soorten leerdoelen te onderscheiden: leerdoelen die niet onderwezen worden en leerdoelen die wèl onderwezen worden. Leerdoelen die wèl onderwezen worden heten meestal ‘onderwijsdoelstellingen’. Als we ervan uitgaan dat het menselijk leren het pogen is om (met succes) kennis te verwerven, is het duidelijk dat in elk leerproces kennis het leerdoel is. Kennis is een kundigheid, een weten. Wat wil dat zeggen? In ieder geval iets dat niet alleen theoretisch maar ook praktisch en dat niet alleen verstandelijk maar ook emotioneel is. Onder weten wordt namelijk verstaan een kunnen,

gebaseerd op kennen, zodat iemand die iets weet in staat is bepaalde dingen te doen of te ondergaan wanneer dat nodig is. Daarbij drukt het 'in staat zijn tot' vooral een kunnen (een 'weten hoe') uit en het weten of 'het nodig is' vooral een kennen (een 'weten dat'). Door te zeggen dat iemand iets kan, zeg je niet dat hij op een bepaald moment bezig is iets te doen of te ondergaan, maar dat hij in staat is bepaalde dingen te doen of te ondergaan wanneer dat nodig is.

Leren is een activiteit van de leerling die door de leraar, als die er tenminste is, ondersteund en geactiveerd moet worden. Het is echter niet zo dat alles wat het leren waard is, ook per se onderwezen moet worden in één of ander onderwijsleerproces.

Een gaaf mens worden

Er is één leerdoel, waar alle andere leerdoelen ondergeschikt aan zijn. Dit ene leerdoel is: het worden van een gaaf mens. Wat is nu een 'gaaf mens'? Deze vraag is niet eenduidig te beantwoorden. Het antwoord is afhankelijk van het wereld- en vooral het mensbeeld van de permanente leerling, van de mensen die hij bewondert, van wat hij van de cultuur bestudeert en waardeert, van zijn verwerking van het verleden en van zijn toekomstperspectief. Het antwoord op deze vraag is kortom afhankelijk van datgene wat de permanente leerling 'Tora' noemt, wat voor hem joodse traditie, cultuur en geschiedenis is. Dat het worden van een gaaf mens geen onbereikbaar ideaal is, maar een mogelijkheid die voor iedereen openstaat, ligt besloten in het Tora-gegeven dat de mens geschapen is naar het beeld van God (Gen. 1:27).

Elke leerling heeft zijn eigen leerweg te gaan en het beoogde resultaat, de gaafheid, kan hem in de volle betekenis met alle persoonlijke gevolgen pas duidelijk worden tijdens het leerproces. Een Tora verwerpt imitatie, zowel van leerweg als van leerresultaat. Imitatie ontkent immers de uniekheid van de persoon van de permanente leerling. De chassidische rabbijn Soesja zegt dan ook dat hem in de 'komende wereld' niet gevraagd zal worden waarom hij niet Mozes geweest is, maar waarom hij niet Soesja geweest is. Een gaaf mens is degene die in staat is de scheiding tussen zijn weten en de praktische consequentie ervan in zijn manier van leven te overwinnen. In Tora-termen uitgedrukt: gaaf is degene, 'wiens binnenkant met zijn buitenkant overeenkomt' (TB Joma 72b). Een permanente leerling die in gaafheid groeit, verkleint stapje voor stapje de kloof tussen zijn binnen- en zijn buitenkant en zal er steeds vaker en regelmatig in slagen de scheiding tussen zijn weten en zijn gedrag te overwinnen.

5. Evaluatie

Hoe wordt nu het leren geëvalueerd, dat wil zeggen beoordeeld en op waarde geschat? Het antwoord luidt: het leren van de permanente leerling wordt geëvalu-

eerd door zijn doen, dat wil zeggen zijn mondelinge en niet-mondelinge gedrag, tijdens het leren en gedurende het hele leven te evalueren. In de Tora staat de daad centraal: "Niet de lering (de interpretatie) is hoofdzaak, maar de handeling (de daad)" (Misjna Avot 1:17).

Voor de evaluatie van het permanente leren geldt dit ook. De belangrijkste taak van een school is echter niet een evaluerende, maar een inleidende en stimulerende: op school maakt de leerling met het leren kennis en de school is trots op elke leerling of oud-leerling die zich tot een permanente leerling ontwikkelt. Een leerling die de smaak van het leren eenmaal te pakken heeft, wordt in staat gebracht zijn eigen leren al lerende te verbeteren. Naast formele evaluatie, zoals overhoringen en examens, bestaat er ook informele evaluatie en deze laatste speelt in het permanente leren de belangrijkste rol. Informele evaluatie vindt ook wel op scholen plaats, maar veelvuldiger nog in leerhuizen en op plaatsen waar leerlingen vooral individueel leren. Vormen van permanent leren waarbij informeel geëvalueerd wordt, zijn ondermeer 1. samen leren; 2. over het geleerde praten; 3. omgaan met gave mensen en 4. tot zelfkennis en zelfontplooiing komen.

1. Samen leren

Het collectief leren, het leren met zijn tweeën of in een grotere groep en het praten over het leren en het geleerde bergt in zich de mogelijkheid om elkaar te bekritisieren, te corrigeren en ook aan te moedigen. Een groep (minimaal twee personen) kan uitsluitend uit leerlingen bestaan, maar ook leraren kunnen er deel van uitmaken.

2. Over het geleerde praten

Overall waar mensen samenkomen, wordt er ruimte en tijd gegeven om te leren en over de Tora en haar toepassingen te spreken en te discussiëren. Aldus evalueert men elkaar en leert men van elkaar.

3. Omgaan met gave mensen

Het is onmogelijk een gaaf mens te worden door uitsluitend boeken en geen levende voorbeelden van gaafheid te bestuderen. Door met gave mensen om te gaan, wordt de leerling zelf ook gaver. De relatie tussen een leerling en een gave leraar is er één van wederzijds vertrouwen, respect en genegenheid. In het klimaat van zo'n relatie kan de leerling zich vrij ontwikkelen en staat hij open voor op verbetering van zijn leren en zijn gedrag gerichte evaluatie.

4. Tot zelfkennis en zelfontplooiing komen

De eerste stap om via zelfonderzoek tot zelfkennis en zelfontplooiing te komen, is het openstaan voor zelfkritiek en kritiek van anderen. Deze openheid, die de

leerling gevoelig maakt voor zulke kritiek (evaluatie), noemt de Tora 'ontzag'. De weg die via zelfonderzoek tot zelfkennis en zelfontplooiing voert, is niet een vergeestelijkt avontuur dat in de concrete werkelijkheid geen waarneembare sporen nalaat, maar is integendeel het leven dat de leerling leeft en wel toegespitst op datgene wat hij doet. Belangrijker dan de intentie is de daad en daarom moeten de daden van de leerling geëvalueerd worden. Het is niet verstandig dat de leerling dit alleen maar zelf doet: zelfevaluatie is een kunst die maar weinigen verstaan. Daarom verdient het aanbeveling de zelfevaluatie te vergelijken met de evaluatie die door anderen verricht wordt. De beste evaluatoren van de permanente leerling zijn zijn kritische vrienden; zij kennen hem immers goed en hij vertrouwt hen.

Tot zover vier vormen van permanent leren, waarbij informeel geëvalueerd wordt. Het gaat bij deze vormen uiteraard niet alleen over evaluatie, maar ook over wisselwerking, wederzijdse terugkoppeling, stimulering, enzovoort. Wat is nu een maat voor gaafheid? Hoe kunnen wij gaafheid meten? Een maat voor de gaafheid van de leerling is de vreugde waarmee hij leert. Melancholie en somberheid zijn geen deugden die de mens tot God brengen en van de gaafheid van de leerling getuigen. Het gaver worden is de grootste geluksbeleving, die de permanente leerling kent en het belangrijkste loon van zijn werken. Een rechtgeaarde permanente leerling zal dan ook de vraag 'Maakt leren gelukkig?' bevestigend beantwoorden en zeggen: 'Niets maakt mij gelukkiger!'.

6. Leraar

Volgens de Tora is de mens in de eerste plaats een leerling, een lerende, en in de tweede plaats een leraar, een onderwijzende: "Iemand die leert zonder zijn kennis aan anderen over te dragen, is als een mirre⁵ in de woestijn" (TB Rosj Ha-Sjana 23a). Hij geurt voor niets en niemand en leidt een zinloos bestaan.

Een leraar die zelf niet meer leert, zal op een gegeven moment niet meer in staat zijn om goed te onderwijzen. Vergeleken met een leerling heeft de leraar er een extra taak bij; evenals de leerling – en als ieder mens – moet hij leren, maar bovendien moet hij onderwijzen. De leraar is zowel (zelf) lerende als (anderen) onderwijzende. Geen mens, ook een leraar niet, kan het leerlingenstadium ontgroeien en zich aan de 'leerplicht' onttrekken. Terwijl een leerling af en toe de rol van onderwijzende speelt, speelt de leraar altijd de dubbelrol van zowel lerende als onderwijzende. Als lerenden zijn leerlingen en leraren de belangrijkste cultuurdragers van de gemeenschap en als onderwijzenden de belangrijkste cultuuroverdragers. Cultuur is een 'gebeuren', een voortdurend proces van menselijke sociale activiteiten (daden). De uiteindelijke vruchten van het leren en onderwijzen zijn geen gedachten of woorden, maar tastbare veranderingen in de mensen en de

wereld. “Wie leert om te onderwijzen, zal de kracht gegeven worden om te leren en te onderwijzen. Wie leert om tot daden te komen, zal de kracht gegeven worden om te leren, te onderwijzen en te doen” (Misjna Avot 4:5).

Leerling en leraar zijn partners, zowel in het leren als in het onderwijzen als in het doen. Ze zijn partners in het leren: allebei leren ze. Ze zijn partners in het onderwijzen: ze leren van elkaar. Ze zijn partners in het doen: allebei proberen ze de schepping en de wereld te onderhouden en te verbeteren.

Dit partnerschap bepaalt de manier waarop ze met elkaar omgaan. Het gebruik van woorden als ‘onderwijsprocedures’, ‘onderwijsmethodes’ of ‘instructie’ bergt het gevaar in zich de nadruk zozeer op het onderwijzen en de rol van de leraar te leggen – dit ten koste van het leren en de rol van de leerling – dat de essentie van het onderwijsleerproces zoals de Tora die ziet erdoor verhuld wordt. De essentie is het partnerschap tussen leraar en leerling, het deelgenoot zijn in de studie van de Tora, in het leren van de traditie, cultuur en geschiedenis. In de relatie tussen leraar en leerling wordt de cultuur geconserveerd en geïnnoveerd, dat wil zeggen: behouden, ontwikkeld en vernieuwd. Het gebeurt niet in onderwijsprocedures, onderwijsmethodes en instructies en ook niet in onderwijsinnovaties over de hoofden van de leerlingen (en soms ook de leraren) heen.

Situatie in Nederland

De Tora ziet de joodse gemeenschap als een lerende gemeenschap, een ‘learning society’. In zo’n leergemeenschap is iedereen een leerling en dragen de leden van de gemeenschap gezamenlijk de cultuur. Hoe is nu de situatie in Nederland, en met ‘Nederland’ bedoel ik niet de joodse gemeenschap hier, maar Nederland in het algemeen. Alhoewel er hier steeds meer onderwijs gegeven wordt aan kinderen, jongeren en volwassenen, betekent dit helaas niet dat er dus steeds meer geleerd wordt. Leraren weten dit maar al te goed. Wat door hen onderwezen wordt, wordt door de leerlingen niet automatisch ook geleerd. Onderwijsprocessen zijn nog geen leerprocessen en om die laatste gaat het.

Een ‘teaching society’ - en zo is Nederland wel te typeren - is nog geen ‘learning society’. Aan de leraren de taak van hun onderwijsprocessen ook leerprocessen te maken. Wellicht ligt het geheim van deze omzetting besloten in de beroemde woorden van rabbi Chanina: “Veel heb ik van mijn leraren geleerd, meer nog dan van mijn leraren heb ik van mijn collega’s geleerd, maar het allermeeste heb ik van mijn leerlingen geleerd” (TB Ta’aniet 7:1).

Noten

¹ Tora is de leer die onderwezen en geleerd wordt. Meestal verwijst het woord ‘Tora’ naar de Vijf Boeken van Mozes (Pentateuch). In dit artikel betekent het echter de totale joodse traditie, cultuur en geschiedenis.

- ² *Talmoed* is de interpretatie van de Vijf Boeken van Mozes. Hij bevat de *Misjna*, de meest klassieke interpretatie van de Vijf Boeken, en de *Gemara*, het meest klassieke commentaar op de Misjna. Er zijn twee talmoeds, de Babylonische en de Jeruzalemse (Palestijnse). De eerste is uitgebreider en belangrijker dan de tweede. In dit artikel wordt alleen de Babylonische Talmoed (TB) geciteerd.
- ³ Joods-Duitse taal met veel Hebreeuwse woorden. Voor de Tweede Wereldoorlog was het Jiddisch de voertaal van de joden in Centraal- en Oost-Europa.
- ⁴ Het *Chassidisme* is een mystieke, gevoelsmatige vorm van jodendom, die in de achttiende eeuw in Centraal en Oost-Europa ontstond. Een *chassied* (mv. *chassidiem*) is een aanhanger van het Chassidisme. Een chassidische leider heet een *rebbe* en wordt door zijn volgelingen (chassidiem) op handen gedragen.
- ⁵ Welriekende soort gomhars.

Literatuur

- Abram, I. B. H. (1980²). *Joodse traditie als permanent leren*. Diss. B. Folkertsma Stichting, Burg. Lambooylaan 18, 1217 LD Hilversum. Kampen: Kok.
- Goldmann, I. M. (1975). *Lifelong Learning Among Jews*. (Adult education in Judaism from biblical times to the twentieth century). New York: Ktav.